

Сукаленко Т. М. Гендерные стереотипы женственности: проблемы изучения.

В статье исследуется концепт ЖЕНЩИНА с позиций метафорических номинаций для обозначения женщины, функционирующих в украинском языке. Путем выборки из толковых, фразеологических, диалектных и других словарей украинского языка выделены слова-метафоры, которые предусматривают осуществление особенностей концептуализации гендерных стереотипов в системе метафорических номинаций для обозначения женщины. Определена структура концептуального поля ЖЕНЩИНА, его воплощение в системе метафорических номинаций, количественное наполнение концептуальных аспектов, которые являются составляющими выделенного микроконцепта «Социальные характеристики».

Ключевые слова: гендер, гендерный стереотип, гендерный концепт ЖЕНЩИНА, метафорические номинации, микроконцепт, концептуальный аспект.

Sukalenko T. M. Gender Stereotypes of Femininity: Study Problem.

The article explores the concept "woman" in the aspect of metaphoric nominations of a woman functioning in the Ukrainian language. Using the method of total (complete) sampling from phraseology, dialectic and other Ukrainian dictionaries, metaphors are selected that enable a peculiarities of conceptualisation of gender stereotypes in the system of metaphoric nominations meaning "woman". Are identified, the structure of the conceptual field of WOMAN is revealed, as well as its incarnation in the system of metaphoric nominations; the quantitative filling of conceptual aspects as components of the identified micro-concepts "Social characteristics".

Key words: gender, gender stereotype, gender concept WOMAN, metaphoric nominations, micro-concept, conceptual aspect.

Надійшла до редакції 21.05.09

Прийнято до друку 04.11.09

УДК 811.161.2'373.613

Ю. М. Топчій

ДЖЕРЕЛА ЛЕКСИЧНИХ ГАЛЛІЦИЗМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті зроблено спробу обґрунтувати критерії виділення галліцизмів у лексичному складі української мови, а також визначити принципи встановлення джерел французьких запозичень.

Ключові слова: запозичення, галліцизми, етимологічні та історичні джерела галліцизмів.

Окреслення галліцизмів у словниковому складі української мови становить значні труднощі насамперед через складність встановлення джерела запозичення. У лексикографічній практиці нерідко існують протилежні погляди на джерела постання в українській мові багатьох запозичень; водночас чимало лексем і досі не охоплено етимологічними дослідженнями. Спробуємо обґрунтувати критерії виділення лексичних галліцизмів у складі української мови, визначити принципи встановлення джерел французьких запозичень.

З погляду етимологічної ідентифікації французькі запозичення, які функціонують в українській мові, є неоднорідними. Л. В. Чурсіна серед них виділяє 3 групи слів: 1) питомі лексеми, що виникли безпосередньо у французькій мові; 2) похідні лексеми, що утворилися у французькій мові шляхом деривації від основ іншомовного походження (переважно

латинських та грецьких) і набули значень, відмінних від їх етимонів; 3) запозичені лексеми з інших мов, що набули семантичної та фонетико-морфологічної модифікації у французькій мові [12, 11]. Встановлення походження запозичених слів 1 групи не викликає особливих непорозумінь, дослідники виявляють у цьому цілковиту однотайність. Розбіжності виникають при визначенні джерела слів 2 і 3 груп, адже у французькій мові такі слова є утвореннями на базі запозичених основ або безпосередніми запозиченнями. Такі лексеми стосуються переважно науки, мистецтва, організації суспільства, того, що за умовами свого існування швидко інтернаціоналізується і в такий спосіб є характерним для налагодження шляхів міжнародного обміну, але, як зауважив Л.А. Булаховський, семантично мало свідчить про відправну точку, з якої починають свій шлях [3, 99–100]. Так, досі дискусійним залишається питання визначення мови-джерела багатьох слів на *-ція, -ація, -ізм, -іст, -ер, -ор* та деяких інших, що на сучасному етапі є інтернаціоналізмами.

Серед причин розбіжностей в поглядах можна назвати недооцінку деякими авторами формального й семантичного аспектів в освоєнні запозиченої лексики, неврахування авторства французьких новотворів на базі грецьких та латинських компонентів, хронології першої фіксації зазначених лексем у французькій мові тощо. Так, наприклад, термін *азот* є новоутворенням французького хіміка Лавуазьє, який у 1787 році винайшов цю речовину і для її назви використав грецькі мовні елементи, однак словники іншомовних слів, зокрема найсучасніші [див.: 8; 9; 10], однотайно вказують на грецьке джерело походження цієї лексеми. Схожі випадки спостерігаємо й у визначенні походження деяких інших термінів: *дифтерія*, створеного французьким лікарем Бретоно; *мікроб*, запропонованого у 1876 р. хірургом Седійо; *мікроскоп*, утвореного французькими вченими в XVII ст. на основі грецьких елементів, тощо. В таких випадках, на нашу думку, слід послуговуватися історико-семантичним принципом аналізу слів: історична співвіднесеність лексеми з предметом чи поняттям, її виникнення як єдності змісту та звучання в тій мові, де вперше з'явилася згадувана реалія, дозволяють вважати французьку мовою-джерелом таких утворень, що сьогодні вже закріпились у мовній практиці. Такі запозичення французького походження називаємо штучними, адже вони складаються переважно з терміноелементів, що є інтернаціональними морфемами, і становлять особливий термінологічний фонд.

Виникнення таких розбіжностей пояснюється також різними підходами авторів до визначення джерела запозичення. Так, В.В. Акуленко звертає увагу на розмежування понять етимологічного та історичного джерел запозичень: "етимологічним джерелом є мова, в якій уперше виник зразок, відтворюваний в розглядуваній лексичній одиниці. Історичним джерелом постає ж мова, яка безпосередньо передає цей зразок у дану мову, тобто знаходиться з нею в безпосередньому контакті" [1, 158]. Однак згідно з таким підходом більшість галліцизмів в українській мові слід було б вважати полонізмами та росіянізмами, а то й германізмами з уваги на шлях їх проникнення до складу мови-реципієнта (пор.: *брутальний* ч/з п. з фр. *brutal*, *раж* 1 ч/з рос. з фр. *rage*, *бреш* ч/з рос. з фр. *breche*, *алея* ч/з рос. або п. з фр. *allee*, *бронза* ч/з нім. з фр. *bronze*, *профит* ч/з нім. з фр. *profit* тощо), тому більш прийнятною вважаємо думку О.Г. Муромцевої, яка пропонує вважати джерелом запозичення "не первісне етимологічне джерело, а найближче – ту мову, в якій склалося дане значення слова і з якої воно потрапило з цим значенням безпосередньо або через посередництво іншої мови в мову приймаючу" [7, 77]. Найчастіше етимологічним джерелом є мертві мови або мови, які користувалися великим впливом у різні історичні періоди. Іншими словами, історичним джерелом галліцизмів в українській мові є французька мова, а етимологічним – частіше латинська або грецька. Так, переосмислення семантики слів *інженер, інтер'єр, манікюр, артикль, вакансія* у французькій мові та їх проникнення до інших мов, зокрема української, дає підстави визначити саме французьку мову джерелом цих запозичень.

Семантичний принцип особливо значущий для етимології полісемантичних іншомовних слів, для яких важливо з'ясувати джерело кожного зі значень. Так, лексема *радикал* є галліцизмом як хімічний термін, як політичний вона запозичена з англійської, а як математичний – з наукової латини. Словники ж іншомовних слів визначають джерелом цієї лексеми лат. *radicalis* безвідносно до значення [10, 575; 8, 698].

На думку М. Віташек-Самборської, семантичний критерій має поєднуватися з хронологічним, тобто із встановленням часу запозичення [13, 31]. Окремі дослідники вважають критерієм його встановлення першу фіксацію слова в текстах мови-реципієнта, однак вважаємо, що справжня історія слова починається тоді, коли спостерігається безперервність його вживання в літературній мові та ряд ознак, які сигналізують про освоєння слова мовою-реципієнтом. Певним опосередкованим свідченням часу появи запозичення можуть слугувати факти його фіксації у мові-посереднику [17, 64], що для української літературної мови набуває особливого значення, зважаючи на незначну кількість словників іншомовних слів попередніх історичних періодів, на обмежену фіксацію іншомовних слів у словниках інших типів. Зіставляючи в часовому плані лексикографічні дані мов-посередників і фіксацію запозичень в українських текстах, можна зробити певні об'єктивні висновки щодо часу появи окремих чужомовних слів.

Г. Мілейковська, яка досліджує польські запозичення в російській літературній мові XV – XVIII ст., називає європолонізмами ті запозичені з європейських мов лексеми, які мають чітко виражені семантичні, словотвірні або фонетичні показники впливу польської мови [6, 51]. Отже, для встановлення джерела запозичення, крім семантичної модифікації тієї чи іншої запозиченої лексеми, до уваги береться і формальна трансформація. У цьому полягає історичний підхід у визначенні походження слова. Історичного підходу дотримувалися І.І. Огієнко, В.В. Акуленко, Л. Гальді, Ю.С. Сорокін, А.А. Бурячок, О.М. Булика, серед сучасних дослідників – А. Орел, О.Г. Іваницька, С.Ю. Рижикова, О.Д. Пономарів, Т.В. Твердомед, В.В. Скачкова, Л.В. Чурсіна та ін.

Нерозрізнення функцій мови-історичного джерела і мови-медіатора спричинилося до того, що дослідники відносять до галліцизмів слова з віддалених територіально чи структурно мов, які проникли в європейські мови за французьким посередництвом. Тому слушною є думка А.Я. Голдованського, який говорить про важливість розрізнення, окрім понять етимологічного й історичного джерел запозичення, також поняття етимологічного матеріалу (етимони) [4, 90]. Так, для слів *зебу* "вид свійської рогатої худоби з мускульно-жировим горбом на холці", *казуар* "тропічний дикий птах ряд страусових" джерелами вважатимемо відповідно тибетську та малайську, адже термінологізація цих слів на ґрунті мови-медіатора (французької) не зумовила відрив від їхнього первісного значення. Роль французького посередництва в даному випадку вважаємо відносною, адже такі слова змінювали у французькій мові лише свою зовнішню форму, потрапляючи в ній до складу української та інших європейських мов. Кваліфікуючи запозичення з віддалених мов, джерелом вважаємо мову, де відбулися їхні семантичні зрушення. Так, джерелом лексеми *тюрбан* є французька мова, бо перс. *dulband (dulbend)* "тюрбан, букв. тканина з кропиви", саме на її ґрунті зазнало семантичної модифікації і потрапило до нас у своєму новому значенні "чоловічий головний убір".

У сучасному мовознавстві, крім історичного, існує ще етимологічний підхід, коли до уваги береться першоджерело виникнення лексеми без урахування її історичного розвитку і змін у структурі та значенні. Так, Ю.В. Цимбалюк, даючи загальну характеристику структурних типів латинських запозичень у сучасній українській літературній мові, пише, що більшість розглянутих ним слів – "... новотвори. Їх не було у латині, вони виникли на базі латинізмів у різних мовах, звідки засвоєні українською мовою

безпосередньо або через мову-посередник" [11, 18]. Такий підхід дав автору підстави відносити лексеми *авантюра, авіація, мілітарист, національний, націоналізація, демобілізація* тощо до слів латинського походження. При цьому дослідник виявляє непослідовність, зауважуючи, що утворення з суфіксами *-алізаці(я), -аль-н-(ий)* не є типовими для латинської мови, і навіть робить припущення, що суфікси *-изаці(я), -изаці(я)* мають французьке походження [11, 93–95].

Деякі дослідники називають французькі запозичення в англійській мові, до складу яких входять латинські елементи, французькими латинізмами [2, 12]. У французьких лексикографічних довідниках вони мають назву "*les mots savants*", що в дослівному перекладі означає "*вчені слова*", інакше "*книжні слова*". На наш погляд, доцільно зробити невеличкий екскурс, що деякою мірою розкриє не лише умови появи таких слів, а й пояснить причини їх виникнення. XVI століття – це період становлення французької мови. Тривалий час на території Франції співіснували дві мови: латинська класична як писемна, літературна і старофранцузька як розмовна, що сягає вульгарної латини. Всі зусилля тогочасних літераторів і учених були спрямовані на формування книжної, наукової термінології, що спричинило появу багатьох "штучних утворень", в основі яких лежать латинські або грецькі чи греко-латинські компоненти. Запозичався активно саме лексичний матеріал, якій підлягав згодом фонетичному, морфолого-структурному та семантичному переоформленню. Так, в активі сучасного француза перебувають як давні штучні утворення типу *velocipede* (лат. *velox* – 'швидкий' + лат. *pes, pedis* – 'нога'), *aeroplane* (гр. *αἴρ*– 'повітря' + лат. *planus* – 'гладкий'), так і недавні утворення *aviation* (лат. *avis* – 'птаха'), *automobile* (гр. *αυτός* – 'сам' + лат. *mobilis*) тощо [5, 126]. Такі слова добре засвоєні і не сприймаються як чужі, неприродні.

Отже, як бачимо, не всі факти мови у сфері запозичень можна пояснити їх етимологією, тому що мова перебуває в постійному розвитку, і на синхронному зрізі треба враховувати дані еволюційних зрушень у мові, тобто історію їх розвитку. Вважаємо, що етимологічний підхід у вивченні іншомовної лексики на сучасному етапі себе не виправдовує, заважаючи почасти виявити наявні зв'язки і відношення в мові. На синхронному зрізі логічним і більш імовірним нам видається історичний підхід у визначенні джерела запозичення, що передбачає врахування семантичного, хронологічного і формального критеріїв.

Таким чином, лексичними галліцизмами, на наш погляд, можна вважати запозичення з безсумнівними французькими етимонами та запозичені похідні лексеми, етимони яких сягають різних європейських та неєвропейських мов, які суттєво змінили свою фонетичну оболонку, морфолого-словотвірну структуру та набули нової семантики у французькій мові. Сюди ж відносимо так звані штучні термінологічні утворення, до складу яких входять греко-латинські елементи, які однак оформлені французькими мовними засобами й використані на позначення реалій і понять, що не існували у грецькій та латинській мовах давнього періоду.

Література

1. Акуленко В. В. Вопросы интернационализации словарного состава языка / Акуленко В. В. – Х. : Изд-во Харьковского ун-та, 1972. – 216 с.
2. Беляева Т. М. Словообразовательная валентность глагольных основ в английском языке / Беляева Т. М. – М. : Высшая школа, 1979. – 184 с.
3. Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства / Булаховський Л. А. – К. : Рад. школа, 1955. – 247 с.
4. Голдованський Я. А. Лексичні англіцизми як етимологічна група в системі мови-реципієнта / Я. А. Голдованський // Мовознавство. – 1981. – №2. – С. 86–91.
5. Лопатникова Н. Н., Мовшович Н. А. Лексикология современного французского языка / Н. Н. Лопатникова, Н. А. Мовшович. – М. : Высшая школа, 1971. – 231 с.

6. Милейковская Галина. Польские заимствования в русском литературном языке XV – XVIII вв. / Галина Милейковская. – Варшава, 1984. – 177 с.
7. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на поч. XX ст. / Муромцева О. Г. – Харків : Вища шк., 1985. – 152 с.
8. Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. – 2-е вид., вип. і доп. – К. : Голов. ред. УРЕ. – 1985. – 968 с.
9. Словник іншомовних слів : 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л. О.Пустовіт та ін. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
10. Сучасний словник іншомовних слів : Близько 20 тис. слів і словосполучень / Уклали : О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.
11. Цимбалюк Ю. В. Структурні типи латинських запозичень в українській мові : Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. – Запоріжжя, 1971. – 226 с.
12. Чурсіна Л.В. Словотвірна валентність основ французького походження в сучасній українській літературній мові : Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харків. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Харків, 1998. – 307 с.
13. Witaszek-Samborska M. Zapozyczenia z różnych języków we współczesnej polszczyźnie. – Poznań, 1993. – 107 s.

Топчий Ю. Н. Источники лексических галлицизмов в украинском языке.

В статье предпринята попытка обосновать критерии выделения галлицизмов в лексическом составе украинского языка, а также определить принципы установления источников французских заимствований.

Ключевые слова: заимствования, галлицизмы, этимологические и исторические источники галлицизмов.

Topchii U.N. The sources of lexical Gallicism in Ukrainian language.

The article deals with the criteria of exposing Gallicisms in the lexical stock of the Ukrainian language and also determines the principles of establishing the sources of French borrowings.

Key words: borrowings, Gallicisms, etymological and historical sources of Gallicisms.

Надійшла до редакції 22.05.09

Прийнято до друку 04.11.09

ГРАМАТИКА

УДК 811.161.2:81'367.52

В. Д. Шинкарук

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДИКАТНИХ КАТЕГОРІЙ ДИКТУМУ

У статті з'ясовано зміст диктуму, визначено його предикатні категорії в структурі речення, виокремлено шість типів предикатів: дії, процесу, стану, якості, кількості та локативні предикати.

Ключові слова: диктум, категорії диктуму, предикат, предикатність.